

JADID SHE'RIYATIDA XALQ OG'ZAKI IJODI OBRAZLARINING RAMZIY IFODASI

Ismatova Mohigul To'yevna

Buxoro davlat universiteti mustaqil izlanuvchisi

ismatovamoxigul@gmail.com

Annotatsiya. O'zbek adabiyotida qo'llangan ramziy obrazlar mifologiya, folklor va yozma adabiyotda o'ziga xos badiiy talqin qilingan. Jadid she'riyatida mazkur obrazga yuklangan ma'no yanada kengayganligini ko'rishimiz mumkin. Cho'lpon, Fitrat, Avloniy, Siddiqiy Ajziy, So'fizoda o'zbek she'riyatida simvolist shoir sifatida alohida mavqega ega ijodkorlar. Ularning she'rlarida ijtimoiy-siyosiy tushunchalarning ramziylashtirilishi yaqqol ko'zga tashlanadi. Mazkur maqolada jadid she'riyatida ramziy obrazlar orqali badiiy talqin qilingan ijtimoiy-siyosiy muammolarning ifodasi hamda shoir mahoratiga baho berilgan.

Kalit so'zlar. Ramz, folklor, mifologiya, mumtoz, Navoiy, farishta gul, istiqloq, mustamlaka, tong.

So'zlarni ta'sirchan ifodalash, yashirin shaklda berish bu iste'dod natijasi. Fikrni "yalang'och" shaklda berilishi tilni faqat murojaat, axborot vositasiga aylantirib qo'yadi. She'rning eng muhim xususiyatlaridan biri so'zlar ko'pincha asosiy ma'nosidan uzoqlashadi. Shu sababli bu kabi asarlarda, xususan she'rlarda tilning konnotativ va metaforik ma'nolari yuzaga keladi.

Mumtoz adabiyot namoyondalari so'zlarni faqat to'g'ridan to'g'ri ma'nosi bilan ishlatibgina qolmay, so'z va ma'noga asoslangan badiiy san'atlar – ramzlardan unumli foydalanib, so'zlarning barcha uchun ma'lum ma'nolaridan tashqari yangi ma'nolarda ham qo'llaganlar. Shu orqali o'ziga xos estetik ta'sir etuvchi yangi tasvir yaratganlar. Ayniqsa, kundalik hayot hodisalari hamda diniy, ijtimoiy-siyosiy, ma'naviy-ma'rifiy tushunchalarlar borki, ijodkorlar bunday tushunchalarni o'ziga xos ramzlar bilan ta'riflab, g'ayrioddiy assotsiatsiyalar yaratish orqali tilning estetik qadriyatga ega bo'lishini ta'minlaganlar. Bu esa so'zlarning ma'no chegaralarini kengaytirish orqali she'r tilini boyitishga xizmat qilgan.

E'tibor bersak, har bir davr she'riyatining o'sha zamon aksi yanglig' o'ziga xos ramzlari vujudga kelgan. Shu nuqtayi nazardan bunday tasvirlash orqali badiiy so'z san'atida ularning qo'llanishi ham bevosita davrning ijtimoiy-siyosiy, diniy – axloqiy qarashlari bilan bog'liqligini ko'rish mumkin. Masalan, xalq og'zaki ijodi namunalarda ramziylik haqida gap ketganda, birinchi navbatda gul – ma'shuqa, bulbul – oshiq, raqib – tikan ramzlarida berilishi xotiramizga keladi. Bu timsollarda vaqt o'tishi bilan ma'noning kengayib borishi esa ular orqali boshqa ma'noni tashishiga olib

keladi. Jumladan, folklorda “gul” ma’shuqa ramzi sifatida talqin etilgan bo’lsa, “gul” orqali ifodalangan mazkur ma’no mumtoz she’riyatda saqlanibgina qolmay, u boshqa ma’nolarda ham qo’llanganligi kuzatish mumkin. Masalan, o’zbek mumtoz she’riyatida “gul-varid” (atirgul) payg’ambarimiz Muhammad (s.a.v)ning timsoli bo’lib kelganligi fikrimizning yorqin misolidir.

"She'r - bu til ichida boshqa tilni yaratishdir" - deydi simvolist shoirlar. Albatta, kundalik hayotda aytmoqchi bo’lgan fikrlarni oddiy jumladan ifodalash mumkin, lekin ta’riflamoqchi bo’lgan “voqeligimiz” boshqa odamda biz foydalangan va ifodalagan ta’rif, tavsif so’z yoki timsolimizga qarab o’zgaradi.

Adabiyot tarixiga nazar tashlasak, har bir davr o’zining ramzlarini yaratadi. Demakki, badiiy adabiyotda yaratilgan barcha ramzlar o’z zamonasining falsafiy, ijtimoiy-siyosiy, diniy, ma’naviy – axloqiy va shu kabi turli muamolari bilan bog’liq.

Eng qadimgi yodgorliklarda ham majoziy tasvir, ramz-u o’xshatishlar orqali ijtimoiy-siyosiy masalar talqin qilingan. Buni quyida “Kul tegin” yodgorligidan keltirilgan parcha misolida ham ko’rishimiz mumkin.

Qoning suvdek yugurdi,
So’ngaking tog’dek yotdi.
Qattiq o’g’il bolang qul bo’ldi,
Sulu qiz bolang cho’ri bo’ldi.
Bilmaganing uchun, tubanliging uchun
Tog’am qog’on ucha ketdi,
Boshiga qirg’iz qog’oning balbalin tikdim.

Parchadagi “suvdek yugurdi”, “tog’dek yotdi”, “qul bo’ldi”, “cho’ri bo’ldi”, “ucha ketdi” “balbalin tikdim” kabi birikmalarda tarixiy voqelikning badiiy talqini sifatida o’z davrning ijtimoiy – siyosiy hayotini jonlantirgan.

Ijtimoiy – siyosiy muammolar hamma zamonlarda asosiy masala bo’lgan. Biroq davr o’tishi bilan faqat bu muammolar o’zgaribgina qolmay, balki ularni ifodalash tarzi ham o’zgarib borgan. Jahon adabiyotida XIX asrning oxirlari XX asr boshlarida shakllangan simvolizm adabiyot sahniga o’ziga xos ifoda tarziga ega bo’lgan oqim sifatida kirib keldi.

Simvolizmning asosiy xususiyati so’z va belgilar yordamida his-tuyg’ularning nozik qirralarini she’r qatiga singdirishdan iboratdir. Shuniing uchun simvolistlar she’riyatni “sokin qo’shiq” deb ta’riflaydilar.

Simvolistlar aniq bir obraz o’rnida uning sifati yoki ramziga urg’u berishni o’z ijodiy uslublarining muhim elementlaridan biri sifatida qabul qilganlar. Bunday yondashuv esa ularning asarlarida his -tuyg’ularni ta’sirchan ifodalash uchun samarali vosita bo’lib xizmat qilgan.

O’zbek she’riyatida simvolizm XX asrning boshlarida rus va Yevropa simvolizmi ta’sirida kirib kelgan. Bu harakatlar o’zbek adabiyotida yangi uslub va obrazlarni

shakllanishiga sabab bo'ldi.

XX asrning boshlarida shakllangan “jadid adabiyoti” o'zbek adabiyotining tarkibiy qismi sifatida shakllandi. Jadid adabiyoti o'zbek adabiyoti tarixida yangi davrni boshlab berganligi ko'pgina tadqiqotlarda asoslab berilgan. Jadid adabiyotida she'riyatida, birinchi navbatda, simvolizmga e'tibor kuchaydi. Albatta, bu bir necha muhim omillarga bog'liq:

Birinchi, jadid shoirlari o'zbek xalqining o'tmishi, madaniyati va qadriyatlarini qayta tiklashga intildilar. Simvolizm milliy ruhni ifodalashda yangicha usullarni olib keldi.

Ikkinchi, simvolizmning an'anaviy she'riyatdan farqi yangi shakllar va obrazlarni izlash imkonini beradi.

Uchinchi, tabiat unsurlari simvolik ma'noda ishlatilganligi, bu esa ijodkorlarga o'z his-tuyg'ularini tasvirlash va ifoda etishda yordam berdi.

Demak, XX asrning boshlaridagi siyosiy va ijtimoiy o'zgarishlar jadid mualliflarini yangicha fikrlash usullarini izlashga majbur qildi. Simvolizm esa ularga o'z ijodiy fikrlarini ramzlar orqali ifodalash imkonini berdi.

Jadid she'riyati o'zbek mumtoz adabiyoti hamda jahon adabiyotining asrlar davomida shakllangan an'alaridan unumli foydalandi. Biroq bu davr she'riyati o'ziga xos xususiyatlari, ko'lami va obrazlar tizimi bilan yangi davr she'riyatining xususiyatlarini o'zida aks ettirdi. Shu bois, jadid she'riyati o'zining ramziylik xususiyatlari bilan an'anaviy she'riyatdan farqlanadi. Ramziylik jadid shoirlarining ijodida muhim rol o'ynagan bo'lib, ular an'anaviy obrazlar va simvollarni yangi kontekstda qayta ishladilar.

Ta'kidlash kerakki, an'ana keng ma'noda davomiylik va yaxlitlikni o'z ichiga olgan tushunchadir. Davomiylik va yaxlitlik adabiyot nuqtayi nazaridan o'tmishda yaratilgan adabiyotning tarixiylikni anglash demakdir. Bu, shubhasiz, shaklning tarixiylik. Chunki an'ana adabiyot ichida faqat shakldagi davomiylik va yaxlitlikni ko'rsatsa, mazmun ijtimoiy sharoitga qarab o'zgarib boradi. Adabiyot milliy til orqali hosil qilingan ikki darajali tuzilmadir: to'g'ridan-to'g'ri ma'no (denotatsiya) va konnotatsiya darajasi.

Xalq og'zaki ijodi va o'zbek mumtoz she'riyatining o'lmas an'alaridan oziqlangan jadid she'riyati davrning ijtimoiy-siyosiy masalalarini badiiy talqin qilishda mazkur manbalardan unumli foydalandi. “Jadid adabiyoti – an'ana va yangilik kesishgan chorrahada maydonga kelgan adabiyotdir... eskilik va yangilik aynan jadid adiblari ijodida – she'riyatda ro'baro' keldi”.

Jadid adabiyotining mumtoz sarchashlardan oziqlanishi bilan bog'liq qator ishlar adabiyotshunosligimizda amalga oshirilgan. Jumladan, M. Tojiboevaning “Jadid adiblari ijodida mumtoz adabiyot an'analari” nomli yirik tadqiqotida o'zbek mumtoz adabiyotida faol qo'llanilgan janr, uslub, timsol, vazn va qofiya xususiyatlarining yangi

o'zbek adabiyotidagi ifodasi masalasi o'rganilgan. Albatta, biz adabiyotshunosligimizda amalga oshirilgan mazkur tadqiqotlarga tayangan holda jadid she'riyatida ijtimoiy-siyosiy muammolarning badiiy talqinida ramziylikning ifodasida folklor va mumtoz adabiyotning o'zni masalasini e'tibor qaratmoqchimiz.

Jadid she'riyatida ko'p qo'llangan ramziy obrazlardan biri "yo'l"dir. Xalq ertaklarida yo'l ramzi, odatda, insonning hayotidagi tanlovi va maqsadlarini ifodalaydi va shu bilan birga yo'l kutilgan va kutilmagan oqibatlarga olib keladi. Yo'l ramzi, shunchaki, yo'l emas, balki hayotdagi maqsadlarga erishish uchun kurashishni ifodalaydi. Yo'l to'siqlar, muammolar va ularni yengish jarayoniga ishora ma'nosida ham qo'llaniladi.

Mumtoz o'zbek adabiyotida, xususan, ulug' shoir Alisher Navoiy she'riyatida ham "yo'l" ramziy obrazi ko'p qo'llangan. Albatta, bu obraz orqali hosil qilingan ramziy ma'nolar ko'pincha tasavvuf ta'limotiga aloqador. Jumladan, mayxona yo'li, fano yo'li, faqr yo'li, adam yo'li kabi qator birikmalar ramziy-timsoliy ma'noda qo'llanganligini ko'rishimiz mumkin. Adabiyotshunosligimizda "Xamsa" tarkibidagi dostonlarda ham "yo'l xronotopi" maxsus tadqiqot ob'ekti sifatida o'rganilgan.

Erur maqsad yiroq, vodiy uzun, tun tiyra, yo'l bo'rtoq

Bu yo'lda salb etib o'z luk yukin, o'zni sabukbor et.

Solik maqsadga erishishni istaydi. Va buning uchun mashaqqatli yo'lni bosib o'tishi kerak. Solik bu yo'lni "sabukbor" bosib o'tishi uchun esa "o'zlik yuki"dan qutulmog'i lozim. Yo'l – insoning ma'naviy sayri, Ilohni anglash yo'li, Haqiqat sirlaridan voqif bo'lishi yo'lidir. Shuning uchun ham shoir uning mashaqqatlaridan solikni ogohlantiradi.

Cho'lponning "Ulug' yo'lda" she'rida ham lirik qahramon ulug' maqsad sari yo'lga o'tlangan. Uning maqsadi "Sharqning eski chigalini yechish"dan iborat. Buning uchun "beliga kamarlar mahkam qilib bog'langan" yo'lovchining maqsadi aniq, parvozi baland. Shuning uchun u "qushlar yanglig' qanot qoqishni" istaydi:

Yo'limizda cho'llar, suvlar, dengizlar,

Bosuvchisin tanib bo'lmaslik izlar.

Shul izlarni bosib, dengizlar kechib,

Buyuk amal bilan boramiz bizlar.

Cho'lponning she'riyatida yo'l va yo'lovchi obrazlari erk va mustaqillik g'oyalari bilan chambarchas bog'liqdir. Ushbu obrazlar xalqning kurashi, kelajakka bo'lgan umidlarini ifodalaydi. Shoir o'z ijodi orqali, millatning mustaqillikka bo'lgan intilishini chuqur va ta'sirli tarzda aks ettiradi. Buni "Yurt yo'li" nomli she'rida ham kuzatishimiz mumkin. Shoir she'rda "Uzoq yo'lning yo'lchisimen, boramen// Istagimni bu yo'llardan olamen! tarzidagi iqrorlarida ham uning ulug' niyatlarga, ya'ni yurt mustaqilligiga erishishning "og'ir yo'llar"i haqidagi fikrlari badiiy talqin qilingan.

Uzoq... og'ir yo'lga chiqqan yo'lchimen,

Bu yo'llarda qilg'uzim yulduzdir.
 Men yurtimning pok istakli kuchimen,
 U yulduzning tugalishi kunduzdir.
 Tomirlarim olov kabi qaynagan,
 Qonlarini kechmishlardan olmishdir.
 Bilagimda irg'ib, chopib o'ynagan,
 Unutmakim, oyoqlaring tolmişdir.
 Uzoq yo'lining yo'lchisimen, boramen,
 Istagimni bu yo'llardan olamen!..

Cho'lponshu millat farzandi sifatida o'z xalqi orzulari va umidlarini bir yo'lchi sifatida kuylagan. Yo'lchi – o'z xalqining erkinligi, mustaqilligi uchun kurashish maqsadi bilan qo'rqmay yo'lga chiqqan. Chunki u o'z “yurtining pok istakli kuchi”ga ishonadi.

Jadidchilik harakati va adabiyotining yetakchi vakili bo'lgan Abdurauf Fitrat she'rlarida ham “yo'l” tushunchasi ijtimoiy-siyosiy voqelikning ramziy-timsoliy qiyofasini chizishni maqsad qilgan. Jumladan, “O'qituvchilar yurtig'a” nomli she'rida “to'g'ri yo'l”, “haq yo'li” kabi birikmalar ham ramziy ma'no tashigan.

Biz erurmiz elning insonlik qonin qaynatg'uchi,
 Turk arslonin o'rinsiz uyqudan uyg'otg'uchi.
 Ma'rifat bayrog'i ostig'a yig'ildik barchamiz,
 Kim, bizi otganlara haq yo'llarin ko'rsatkuchi...

Shoir she'rning har bir misrasida o'ziga xos ta'riflar va ifodalardan foydalanib, “to'g'ri yo'l”, “haq yo'li”ni topishning yagona vositasi ilm –ma'rifat deya ta'kidlaydi. “Turk arslonini uyqudan uyg'otish” xalqni o'zligini tanitish va anglatish, milliy qadriyatlarni asrab-avaylashi uchun kerak bo'lgan harakatga ishoradir. “Haq yo'l” – adolat va haqiqat yo'li bo'lib, bu yo'ldan borish, xalqning taraqqiyoti uchun muhim ekanini ko'rsatadi.

Umuman olganda, jadidlar adabiyotga faqatgina san'at emas, balki ijtimoiy o'zgarishlarning vositasi, jamiyatdagi muammolarni “ko'tarish” va ularni hal qilishga ko'mak beruvchi omil sifatida qaradilar. Bu davrda adabiyoti realizm printsiplariga asoslangan namunalar bilan birga, hayotning asl holatini va insonlarning haqiqiy his-tuyg'ularini real aks ettirishga intildi. Jadid she'riyati ta'sirida o'zbek adabiyotida an'anaviy obrazlar yangi ma'nolar bilan boyitildi, ularning mazmuni zamon talablariga moslashtirildi,shu bilan birga yangi obrazlar va ramzlarning paydo bo'lishi jadid adabiyotining rang-barangligi va hayotiyiligini ta'minladi.

Jadid adabiyoti Ramzlar paydo bo'lishi, tarqalishi va umumiylik kasb etishi orqali jamiyatning madaniy va ma'naviy hayotida muhim o'rin tutadigan asarlar yaratib berdi.

Jadid she'riyatida ramziylikning murakkab sintez sifatida namoyon bo'lganligini

ko'rish mumkin. Bu davrda ramziylik xalq og'zaki ijodi hamda diniy-irfoniy manbalar asosida shakllandi. Mumtoz she'riyatning timsollar tizimi jadid adabiyotida ham mafkuraviy, ijtimoiy-siyosiy nuqtayi nazaridan yangi ma'no kasb eta boshladi. Ramziy timsollar real hayotning, ijtimoiy tuzum voqealari bilan bog'lanadi. Bu esa jadid she'riyatining o'ziga xos jihati sanaladi.

ADABIYOTLAR:

Cho'lpon. Yana oldim sozimni. -Toshkent: Adabiyot va san'at, 1991.

Quronov D. Cho'lpon hayoti va ijodiy merosi. T.: O'qituvchi, 1997.

Eshonqulov H. Samovot – ishq mahzari. Istiqlol davri navoiyshunosligi. XXX jildlik. XXIII jild –T.: “Tamaddun”, 2021.

Qosimov B., Yusupov Sh., Dolimov U., Rizayev Sh, Ahmedov S. Milliy uyg'onish davri o'zbek adabiyoti. Oliy o'quv yurtlarining filologiya fakultetlari uchun darslik. – Toshkent: Ma'naviyat, 2004.